Dünya Görüşü ve Sanatçının Konumu*

Hilmi ziya Ülken, "şahsi tefekkür"ü üçe ayırır: Edebiyat, mistisizm ve felsefe (Ülken, 2004: 7). Bu tefekkür biçimlerinin temel özelliği, bir kişiliğin, bir benliğin ürünü olarak ortaya çıkmalardır. Onları, bilimin ve tekniğin bakışsız, görüşsüz ve hissiz ufkundan ayıran bu şahsi boyuttur. Onlar bize her zaman bir yazarın, bir kişinin ismiyle birlikte ulaşırlar. Bunun anlamı, bir bakış, bir görüş açısından ulaşmaları demektir. Bir romanı, bir şiiri, bir felsefe eserini okurken, yazarını bilmek isteriz. Eser ancak yazarı ile tamamlanır zihnimizde. Yazarının ismi olmayan bir eser, eksiktir, tamamlanmamıştır. Bir yer, konum ve bakış açısı boşluğu içindedir. Eserin bir isimle birlikte ortaya çıkıyor olması demek, bir yer, konum ve bakış açısıyla birlikte ortaya çıkıyor olması demektir. Onlar, felsefe de dâhil, yazarın, şairin, romancının, filozofun bakış açısını yansıtırlar. Bu bakış açısından yoksun bir eser, olgunlaşmamış, belirginleşmemiş, gelişmemiş, bir kişilik, bir üslup hâline gelmemiş bir eserdir.

Bu yazının başlığı "eser karşısında sanatçının konumu" olabilirdi. Ancak böyle bir başlık bile, yazarın konumunu belirlemeye yeterdi. Zira o "karşısında" ifadesiyle, kelimenin ikincil anlamı üzerinden bile olsa yazıya ve yazara peşinen bir konum belirlemektedir. Ama ne yapalım ki, makalenin tam da sormak istediği soru, yazarın eseri karşısındaki konumunun ne olduğu sorusudur. Soruyu, aynı zamanda bir cevap olmaktan kurtarmak için, şu açıklayıcı sorularla destekleyebiliriz: Yazar eserinin neresindedir? İçinde mi, dışında mı? Tabii ki, şu da var: Eser bir kez yazarın kaleminden çıktıktan sonra, yazarla arasına belli bir mesafe koyar. Hep denildiği gibi, o, yazarı için bir evlat gibidir, ama bu yine de onları aynı kaderin insanları yapmaz; her ikisinin de farklı bir hayatı, farklı bir kaderi vardır. Artık eser, sadece kendisinin bakış açısından çıkmamış, başkalarının bakış ve görüş açısına da girmiştir. Okun yaydan çıkması gibi, bir kez yayınlandıktan sonra, kendine özgü, yazarından özerk bir hayata kavuşmuştur: Okunabilir, irdelenebilir, eleştirilebilir… Bu yapısıyla bir nesne konumundadır; ruhu, bakış açısı ve belirli bir kişiliği olan nesne; insanın içine kendini, kendi yüreğini, bakış açısını, kendi dünyasını, kendi dilek ve temennilerini kattığı bir nesne. Bu eser, bir kez yayınlandıktan sonra dışlaşmış, zaman içinde süreklilik kazanmış, yazarından bağımsızlaşmış, farklı bir hayata kavuşmuştur. Artık onun da kendine özgü iyi ya da kötü, şen ya da sönük, etkili ya da etkisiz, aktif ya da pasif bir hayatı olacaktır. İşte böyle bir eserin oluşumunda, ortaya çıkışında yazarın kendi dünyasının, öznel konumunun etkisi nedir?

1. Bireyin Özgül Konumu

İnsan dünyası, doğa dünyasının aksine hep bir bakış açısından, bir bakış açısıyla birlikte ulaşır bize. Yaşarken bir bakış açımız vardır, yaşantılarımızı ifade ederken bir bakış açımız olur. Başkaları, bakış açılarıyla birlikte ulaşır bize, biz onları kendi bakış açımızla karşılarız. Her insan bir bakış açısı içinde bulunur, hatta bu bakış açısının bizzat kendisidir. Gabriel Marcel, herkesin bir yerinin olduğundan, bu yerle birlikte yeryüzünde bulunduğunda söz eder bir yazısında. Bu gerçekten de böyledir. Herkes, kendi yerindedir bu dünyada. "Empati" yapar, "senin yerinde olsam" deriz, ama gerçekte hiç kimse bir başkasının yerinde olmaz, olamaz; bunu biliriz. Dünya görüşü, bu özgül konumu yakalayabilmek,

* Taşdelen, V. (2013). Dünya Görüşü Kavramı ve Yazarın Konumu, *Hece*, 194, ss. 83-96.

tutabilmektir. Bu özgül konumu fak edebilmektir. Kendi yerini bulamayan kişi, kendi bakış açısını da bulamaz. Kendi yerine kavuşamayan kişi, kendi dünya görüşüne de kavuşamaz. Bakışın oluşması için yerin, konumun oluşması gerekir. Kişinin kendi varlığının farkına varması gerekir. Bu yer, işte bu yer onun bakış açısını oluşturur.

Yer nedir? Bize bakış açısı veren, bu yer neredir? Önce kendi varlığımızdır. Pek farkında olmayız, ama dünyaya kendi yerimizle birlikte geliriz. Nereye gidersek giderim, bu yerle birlikte gideriz. Bu hem kelimenin birincil, hem de ikincil anlamları için böyledir. Yerimiz bizi hiç bırakmaz, tabii ki biz de yerimizi. Şu hâlde bakış açısını veren, öncelikle kendi yerimiz, kendi konumumuzdur. Bunu oyun oynayan çocukların kavgalarında açık bir şekilde görebiliriz. Her birisi de kendi açısından, kendi yerinden bakar olaya, haklı olduğunu, kuralların kendisinden yana olduğunu söyler. Bu her bir kişi için böyledir. Hiç kimse, kendisinin haksız ve suçlu olduğunu söylemez. "Suçu gelin yapmışlar, kimse almamış" diyen atasözü, kişinin kendi konumundan, bir suçun görünmediğini ifade eder. İnsan bu özgül konumundan dolayı, diğerlerinden farklı, kendine özgü bir yerdedir. Yer sadece fiziksel bir yer değil, sosyal ve kültürel bir yerdir de. Yerin içinde duygularım, inanışlarım, düşüncelerim, korkularım, hayallerim, umutlarım da bulunur. Kendi bireysel konumum, sadece fiziksel mekânımdan, Descartes'in deyişi ile *res extensa*'dan oluşmaz. Ben kendi konumumu algılayan bir varlığımdır da. Burada, her ne kadar kazanılması zor bir bilgi de olsa, kendi bilgim, kendi varlığımın bilgisi de vardır. Ben dediğim bu varlık, herhangi bir nesne gibi, sadece yer kaplayan bir varlık değildir. Kendi fiziksel konumumda duygularım, düşüncelerim, inançlarım, hayallerimle birlikte bulunurum. Fiziksel konumum, aynı zamanda yaşadığım coğrafyadır. Kendi kişiliğimi, zihinsel yapımı, bakış tarzımı, yaşama biçimimi, mutfak kültürümü edinmemde yaşadığım coğrafyanın büyük etkisi vardır. Coğrafya, beni ekonomik açıdan da belirler. Benim için imkân sunar, bir ortam oluşturur. Bu nedenle kutuplarda yaşayan insanlarla Ortadoğu'nun herhangi bir yerinde yaşayan insanlar arasında pek çok yönden fark vardır. Eğer yaşadığım bölge kaynakları zengin, verimli, ulaşıma açık, insan toplulukları arasındaki iletişime ve ilişkiye elverişliyse, bu benim varoluşuma doğrudan olumlu yönde etki eder. Felsefenin, bilimin, sanatın doğduğu mekânlar, bu tür mekânlardır.

Bakış açısı veren ikinci neden kültürel konumumuzdur. İçinde yaşadığımız kültür bize bir konum kazandırır. Kendi bireysel varlığımızı, o kültürel konum üzerine inşa ederiz. Adetler, gelenekler, görenekler, önyargılar bu kültürel konumu oluşturur. İnançlarımız da bu oluşuma doğrudan katılır. İnanç her ne kadar benim bireysel varlığımda kökenini bulsa da, bu kök, toplumsal etkiler altında oluşur. Bu nedenle Musevî kültürü içinde doğan bir çocuk o kültüre, Hıristiyan kültürü içinde doğan bir çocuk Hıristiyan kültürüne, Müslüman kültürü içinde doğan bir çocuk da Müslüman kültürüne aittir. Toplumsal, tarihsel ve kültürel zemin, varoluş ufkumu belirler. Bu nedenle Heidegger, her bir bireyin, tarihsel ve kültürel kökleri olan bir varoluş ufku içinde bulunduğunu, tercihlerini, seçimlerini bu ufuk dâhilinde yaptığını söyler. Gerçekten de, bu bireysel, kültürel ve tarihsel konum, benim zihniyetimi, bakış açımı oluşturur. Varoluşumu belirler. Seçimlerimi, tercihlerimi, o çerçevede yaparım. Onlara göre varoluşumu şekillendiririm. Varoluşum onlarla sınırlıdır.

2. "Dünya Görüşü" Kavramının Tarihine Bakış

Bakış açısı, kişinin kendi yerinden, kendi özgül konumundan kaynaklanır. İnsan dünyasının karmaşıklığı ve kavranma zorluğu, temelini biraz da bu konumda bulur. Eğer doğanın düz ve yasalı işleyişi insan dünyasında da olsaydı, kuşkusuz onu anlamak daha kolay olurdu, bakış açısına da gerek kalmazdı. Fizik dünyadaki yer çekimi yasası gibi, sosyal dünyadaki yasa sayesinde de, sosyal dünyadaki bütün oluşumlar anlaşılabilirdi. İnsan dünyasını anlamadaki tek tutamak, bazı filozoflarca "insanın doğası" olarak tanımlanan aklın da belirli yasalara tabi olduğu ve bu yasalar çerçevesinde iş gördüğü anlayışıdır. Aristoteles, *Organon* serisinde akla içkin olan bu kuralları tıpkı doğaya içkin hâlde bulunan yasalar gibi bulgulamaya çalışır. Aklın eylemlerinde anlaşılır bir özellik vardır. İnsanların akla uygun davrandıkları varsayımı, onların eylemlerinin anlaşılabilirliği varsayımını da doğurur. Bu nedenle başkalarının eylemleri, hareketleri çoğu kez bize anlaşılır gelir, tam olarak öyle olmasa da; bir hadisenin temelindeki niyeti kestirmeye çalışırız. Bütün bunlar, insan dünyasının "anlaşılabilir" bir karakterde olduğu sonucunu doğurur. Ancak yine de bu anlaşılabilirlik, doğada olduğu gibi kesinlik taşımaz. Öyle olduğunu zannederiz, fakat zannettiğimiz gibi olmayabilir. Filancayı anladığımızı sanırız, birde bakarız ki hiç tanımamışız. İnsan denilen meçhul, bazen kendine karşı da gelir; bu da anlaşılmaz bir şeydir. Şairin, *"ben kendime karşı yasayım"* sözü, bu müşkül durumu ifade eder. Aslında savaşlar ve çarpışmalar da insanın kendine karşı bir eylemidir. Yine de bakış açısı, herkese, kendisini kendi konumunda haklı çıkaracak bir yaklaşım sunar: Nasreddin Hoca'nın dediği gibi, kimse haksız değildir. Neticede akıl da içinde bulunduğu özgül konuma göre

düşünerek "zihniyet" hâlini alan bir araçtır. Bu nedenle, aklın düşünme yasaları bir olsa da, bulunduğu konum itibariyle farklı bir işleyiş biçimi, farklı çıkarım tarzları vardır. Akılın düşünme yasaları bir olsa da, yollar, içinden baktığı koşullar, bakış açıları farklıdır. Bu da onu birbirinden farklı sonuçlara götürür. İnsan sayısınca bakış açısı varsa, aklın yolu neden bir olsun? Bu farklılaşmayı, aklın içinde yönseme kazandığı bu ortamı, bireyin bu özgül konumunu, onun "zihniyet"i ya da "dünya görüşü" olarak adlandırabiliriz.

Dünya görüşüne, felsefi, epistemolojik, psikolojik ve giderek ideolojik bir içerim kazandıran, Alman felsefe geleneğidir. Diğer dillere, Türkçede ve İngilizcede olduğu gibi kelime çevirisi üzerinden giren bu kavram, zengin bir içeriğe, zengin bir tarihe sahiptir. Bu geleneği, kendi kaynağında, ilk elden özümseyen kişilerden biri olan Nermi Uygur, *Dünya Görüşü* ismiyle yayımladığı kitapçıkta şöyle der: "Dünya görüşü sözcüğü, ilkin, 18. Yüzyılın başlarında, Almanya'da, "Romantik" diye adlandırılan düşünür çevrelerinde ortaya çıkmıştır. Bu çevrelerin ileri gelenlerinden Schleiermacher, çoğun dinsel bir kavram, dinin dünya tasarımı olarak kullandığı "Weltanschauung"u, "dünya görüşü" sözcüğünü, zamanla, evren üzerindeki tasarımların tümü diye tanımlamıştır. Schleiermacher'e göre, "dünya görüşü", dünya ile ilgili çeşitli izlenimlerin, doğa bilimleri ve tarih araştırmalarının vargılarından da yararlanarak 'bilincin eksiksiz bütünlüğünde' yoğunlaşmasıdır. Romantiklerden sonra, bir bakıma romantiklerin filozofu diyebileceğimiz Dilthey, dünya üzerindeki tüm bir anlayış karşılığı olarak başvurduğu "dünya görüşü" kavramının geniş yaşama kesitlerinde, bu arada edebiyatçılar, politikacılar ve filozoflar arasında yayılmasına yol açmıştır" (Uygur, 1063: 10).

Uygur'un, ismini zikrettiği iki romantiğe, onların hocası konumundaki bir ismi, Johann Martin Chladenius'u da ilave etmek gerekir. Chladenius da, bir perspektiften, bir bakış açısından söz eder. Özellikle insan dünyasının, tarihsel olayların, toplumsal yaşantıların anlaşılması konusunda, perspektivist bir anlayış ortaya koyar. Ona göre, bir bakış açısında bulunuruz. Tarihsel ve toplumsal olayları anlama biçimimiz, içinde bulunduğumuz bakış açısına göre yön kazanır. Sözgelimi, "Bir isyan, krala bağlı bir kişi tarafından bir şekilde algılanır, bir isyankâr tarafından farklı bir şekilde; bir yabancı ya da mahkemeden biri tarafından farklı şekilde algılanır. Bütün bu algılama biçimleri, olay hakkında makul olandan başka bir şey bilmeseler bile bir vatandaştan bir çiftçiye olayın algılanışı değişecektir" (Chladenius, 1986: 66). Her bir bakış, kendi açısından olaya tanıklık ettiği için, olay bu açıdan ifade bulacak ve anlam kazanacaktır. "Farklı insanlar dünyada mutluluğu farklı şekillerde algılarlar. Bu nedenle çok sayıda insan bir olayı anlatacak olsa, her biri ona kendi açısından bakar" (Chladenius, 1986: 65). Chladenius, bu farklılığın nedenini, kişinin bedensel ve ruhsal olarak içinde bulunduğu konuma bağlar. Kişinin içinde yer aldığı konum, onun anlamasını, değerlendirmesini, bakışını ve görüşünü belirler.

Dünya görüşü kavramının Alman düşünce geleneği içindeki izini üç aşamada sürebiliriz. Bunlardan ilki, felsefi, epistemolojik ve kültürel bir içerimle ortaya çıkan "Felsefi yaklaşım"dır. Kökeninde Chladenius ve Schleiermacher vardır. Onları Dilthey izlemiştir. Dilthey, tin bilimlerine, doğa bilimleri örneğine göre nesnel ve evrensel bir zemin sağlayabileceğini düşündüğü için tip kavramını önemsemişti. Tip, belirli bir kişi değildir. Belirli özellikleri üzerinde toplayan bir "küme"dir, bir genellik ifade eder. Dünya görüşü de öyledir. Her ne kadar bireysel temelde, kişiye özgülüğü ifade eden bir kavram olsa da, söz gelimi bir kültür, bir medeniyet, bir inanış bağlamında yaşayan insanların dünya tasavvuru, hayat anlayışı anlamında bir geneli ifade eder. Bir ideolojiye, bir inanış biçimine ait dünya görüşünü, hayat anlayışını anlamak gibi. Max Scheler'in kültür ve varoluş temelli *Felsefi Dünya Görüşü*'nü (*Philosophische Weltanschauung*) da, ilk kategori içinde değerlendirmek gerekir. Dünya görüşü kavramını, kültür bilimleri kavramıyla kullanan kişilerden biri de Reinhold Biesse'dir. Biesse *Kültürbilimsel Dünya Görüşü* çalışmasında, kültürbilimsel dünya görüşü çerçevesinde sosyal-etnik kültür, dil, yazı, bilim öncesi düşünce biçimi, sanat, bilim, normatif bilimler, etik, psikoloji ve mantık gibi konularda açıklamalar yapar. Bu açıdan bakıldığında "kültürbilimsel dünya görüşü", giderek bir "sosyal bilimler metodolojisi" hâline gelmeye başlar.

Felsefi dünya görüşü kavramının Nietzsche'de de önemli bir karşılığı vardır. Onun perspektivist tutumu, bir dünya görüşünden ve yaşama felsefesinden çıkar. Şöyle der: Yalnızca belli bir açıdan görme vardır, yalnızca belli bir açıdan 'bilme'; bir şeyin üzerine ne denli etkili konuşmamıza izin verilirse, o denli çok gözlere, farklı gözlere gerek vardır" (Nietzsche, 1990: 114). Farklı gözler, farklı bakışlar, farklı açılar, farklı dünya görüşleri demektir. Üzerinde konuşulan konu, her neyse, bir açıdan bakıldığında, ancak bir yüzüyle bize kendini açar. Olası tüm açıklardan bakıldığında, olgu olası tüm yüzleriyle kavranmaya çalışıldığında, hakikat, olası yüzlerin bütünlüğü olarak bize kendini gösterir. Bu da Gadamer'in "ufukların birleşimi" kavramını hatırlatır. Nietzsche'nin perspektivist tutumu, kendisinden sonra da pek çok dünya görüşü için esin kaynağı olmuştur.

Dünya görüşünün ikinci safhasında psikolojik yaklaşım bulunur. Romantiklerle birlikte, felsefi, epistemolojik ve varoluşsal bir temelde ortaya çıkan dünya görüşü kavramı, ikinci aşamada psikolojik bir

içerim kazanır. Karl Jaspers'in Heidelberg Üniversitesinde profesör iken yayımladığı *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* adlı çalışması, düşünce biçimlerini tanımaya yönelik bir tutum sergiler. İçinde dünya görüşü kavramının psikolojik temelleri, sistematik düşünceden teorik düşünceye, estetik düşünceden rasyonel düşünceye, teolojik düşünceden felsefi düşünceye, düşünme biçimleri üzerine çözümleme denemeleri yer alır (Jaspers, 1919). Bu özelliği ile psikolojiden çok felsefeye yakın durur. Oskar Pfister'in 1928 yılında yayınladığı *Pskoalaliz ve Dünya Görüşü* isimli eseri de, ikinci kategoriye girecek örnekler arasında yer alır. Pfister bu eserinde psikoanalitiğin pozitivizm, metafizik, etik ve dinle bağlantısını kurmaya çalışır (Pfister, 1928).

Dünya görüşü kavramının bir başka aşaması da "ideolojik" aşamadır. Sanayi devrimi ile kendisine sosyal ve siyasi bir zemin de bulan sosyalizmle ideolojik bir içerim de kazanmaya başlayan dünya görüşü kavramı, Nazi Almanya'sında ırkçı bir söyleme bürünür. Uygur'un ifadesiyle, bu dönemde Nazi ideolojisini ifade eden pek çok "dünya görüşü" çalışması yapılmış, kavram yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. "Weltanschauung, Hitler Almanya'sında da adımbaşında kullanılan sözlerdendir. Ama o çağın sözümona düşünürleri 'Weltanschaung'la Alman ırkının en üstün ırk olduğunu; böylece Alman ulusuna tarihte eşi-benzeri olmayan görevlerin düştüğünü dile getirmek istiyorlardı." Belki de bu ideolojik kullanımından dolayı, kavram, zamanla yadsınan ve aşağılanan bir kavram hâline gelmiştir (Uygur, 1963: 10-11).

Dünya görüşü kavramını açıklamak için bir yönüyle yukarıdaki açıklamaları tamamlayan, bir yönüyle de kavrama zaman içinde derinlik kazandıran bir başka bakış açısı daha kullanabiliriz, O da, dünya görüşünün Rönesans ve Aydınlanma ayağıdır. Rönesans'ın hümanizm anlayışı her ne kadar, doğrudan insanı değil de insanın ürettiği edebiyat, felsefe, bilim gibi tinsel değerleri öncelese de, dünya görüşü, bireyin ürettiği ve sonunda yine bireye yönelen bir anlayış olarak bu eserlerde cisimleşir. Dönemin şair ve ressamları için, "biz dünyayı böyle gördük" diyebilmek önemliydi. Tabii ki, "Sizin bir dünya görüşünüz, dünya algınız olamaz" diyen, sözgelimi kilise gibi elinde engizisyon gücü de olan bir mercie takılmadıkları sürece. Sanatçı, kendi gözleri, kendi hisleriyle evrene, doğaya ve insana yöneldiğinde, bakış ve görüş alanı da genişler.

Rönesansla başlayan bu anlayış, Reformasyon ve özellikle de Aydınlanma ile kendine sağlam bir zemin bulmuştur. Reformasyon, ortaya koyduğu başkaldırıyla, dünya görüşünü ortaya çıkaracak içsel bir özgürlük alanı oluşturmuş; kilisenin gücü karşısında silikleşen, yılgınlaşan, pasifleşen insan bilinci, Tanrı'nın huzurunda bir benlik olarak yer alabilmeyi, bir kişilik olarak öne çıkabilmeyi, Tanrı'ya aracısız bir şekilde yönelebilmeyi başarmıştır. Aydınlanma ise dünya görüşü kavramının kendisine felsefi, sosyal ve siyasi bir temel bulabileceği verimli bir zemin oluşturmuştur. Üstelik "humanite" ve "aklın ergenliği" duyurusu ile de dünya görüşü için gerçek bir kapı ve sağlam bir zemin de oluşturmuştur.

Aydınlanmanın, insanı, hem de tek insanı öncelemesi, onun haklarını dillendirmesi, özgürlüğü ve tekil varlığı etrafında bir felsefe oluşturması, hatta giderek onu bir "amaç" hâline getirmesi, onun kendi görüşünü de değerli kılmıştır. Dünya görüşü demek, bu anlamda, bireyin şahsi bakışını ve değerlendirmesini onaylamak demektir. Bireyin düşünme kapasitesini, kendi kişisel dünya algısını olumlamak demektir. Bu yüzden dünya görüşünde sivil, özgürlükçü ve bireyi öne çıkaran bir yapı vardır. Zira dünya görüşü demek perspektif demektir. Perspektifi, açısı, zaviyesi olmayan kişinin dünya görüşü de yoktur. Bu yüzden ilk önce bir "açı"nın oluşması, bir pencerenin olması gerekir. Dünya görüşü, bu pencereden görünendir. Bu yüzden dünya görüşü, kolektif çağrışımı içinde ideoloji kavramına uzak durur. Eğer bir ideolojinin yasalarını, ilkelerini, öğretilerini kastediyorsak, bu dünya görüşüne aykırı bir söyleyiştir. Zira dünya görüşü, bireyin kendi algısını, kendi aklını, kendi gözünü önceler. Kant, bunu, "Aydınlanma nedir?" sorusunu, "aklın rüştü" olarak cevaplar. Bu bireysellik, sağduyudan kopma sonucunu getirmez. Aklın ergenliği, sağduyu ile düşünmeyi de gerektirir. Hatta herkesin o şekilde davranacağı genel geçer bir *maxim*'e göre düşünmeyi de. Aynı şekilde, içinde ahlâk yasasını oluşturabilen, kendi aklı sayesinde kendi ahlâkını ve erdemini üretebilen bu kişi, özerk bir bireydir. Kendi bakışı kendi görüşü vardır. Bir baskı ve yönlendirme altında değildir. "Özerklik" (*autonomie*) kavramı da söz konusu bireyi açıklayabilecek bir kavramdır. Özerk olan kişi, belirli bir konum kazanabilir. Kendi erdem ve davranış ölçütünü (*maxim*) üretebilen, içindeki "ahlâk yasası"nı oluşturabilen kişi belirli bir konum da kazanabilir. İnsanı bir araç hâline değil, amaç hâline getirebilen kişi belli bir konum kazanabilir. Ve ancak bu özerk konumu ile bir benlik, bir kişilik hâline gelebilir ve bir kişilik hâlinde kendi bakış açısına kavuşabilir.

Burada, dünya görüşünün genişliğini ve çok yönlülüğünü ifade edebilmek için "giriş" niteliği taşıyan bir kitaptan söz edebiliriz. İçinde Wilhelm Dilthey, Georg Misch, Eduard Spranger, Hans Driesch, Paul Natorp, Georg Simmel, Max Frischeisen-Köhler gibi isimlerin yazıları bulunan *dünyagörüşü* seçkisi, felsefe ve ilahiyat konuları etrafında merkezileşir. Metafizik sistemlerde dünya görüşü ve eğitim, hayat ve dünya görüşü, kişiliğin oluşumu, dünya görüşü ve zaman anlayışı, hayal ve dünya görüşü, doğa araştırmaları ve

dünya görüşü, etik açıdan doğa felsefesinin anlamı, metafiziğin geleceği, din nedir, dinin durumu, psikoloji ve dinsel tecrübenin bilgisi, psikoloji ve din, din ve bilim, din ve kültür, günlük hayatta kilise, kilise ve bilim gibi konuları içermektedir. Bu durum bize, dünya görüşü kavramının içeriği konusunda bir fikir vermektedir. O, her şeyden önce bir felsefe, sanat, bilim ve din anlayışı olarak ortaya çıkar.

Dünya görüşü için, zaman içinde daha da gerilere gidecek olursak, bir başka bakış açısı daha kullanabiliriz. O da bakma ve görme anlamlarına gelen *theoria* sözcüğünde kökenini bulan evrenin, hayatın, insanın ve metafizik sorunun akılcı ve kavramsal düzeyde tanınması çabasıyla oluşan felsefi duyarlıktır. *Theoria* yaklaşımı, *mythos*'tan *logos*'s geçişle başlamıştır. Evreni, insanı, hayatı mitolojik açıdan açıklama çabası, varlığın yine kendisiyle açıklandığı, varlık (*ontos*) üzerine düşünme, varlığın gerçek ve akıl temelli açıklanışı ile ortaya çıkmıştır. Bunun da kökeninde, bilindiği gibi, *arkhe* sorununu tartışmaya başlayan filozoflar vardır. *Theoria*, salt bilme, kavrama, anlama merakıyla hareket eden, bir "bilgelik sevgisi" (*philo-sophia*) eylemidir. Bu eylemin, Latin dünyasındaki karşılığı, yine bakma, görme, temaşa etme anlamlarına gelen *contemplatio* sözcüğüdür. Kavramın, İslam dünyasındaki karşılığı da hikmeti ve nazariyeyi ortaya çıkaran, yine aynı şekilde bakma ve görme eylemlerini ifade eden *nazar*'dır. Nazar, nazariyeyi, nazariye de hikmeti üretir. Felsefe de, hikmet de, nazariye de, kişisel bakışın, kavrayıcı ve nüfuz edici bir görüşün eseri olarak, dünyanın bireyin bakışından, bireyin açısından, onun konumunda kavranışını ifade eder. Bu nedenle de Hilmi Ziya Ülken'in başta verdiğimiz alıntısında söylediği "şahsi tefekkür"ü oluştururlar. Burada, felsefe ile dünya görüşünün örtüştüğünü görürüz. Zira *theoria*, *contemplatio* ve *nazariye*, dünyaya "kavrayıcı" ve "nüfuz edici" bir bakış olarak bir dünya görüşü üreten temel entelektüel eylemdir. Bu öyle bir dünya görüşüdür ki, dünyadaki tek tek nesnelere bakmaz, dünyada neler var neler yok, tek tek sayıp dökmez; dünyanın özünün ve anlamının ne olduğunu, varoluşun, hayatın ve ölümün ne anlama geldiğini söyler.

Peki, "dünya görüşü" kavramının Türkçedeki yeri ve tarihi nedir? Ne zaman ortaya çıkmış, zaman içinde nasıl bir içerik kazanmış, ne tür anlam dönüşümlerine uğramıştır? Bu kavramın Türkçedeki tarihinin, ideolojik etkilenimlerle başladığını söylemek yanlış olmaz. Nermi Uygur, 1963'te yayınladığı çalışmasında, dünya görüşü kavramının Türkçedeki tarihini "birkaç on yıl" olarak belirtir (Uygur, 1963: 10-11). Ama yine de bu onun yerine hiçbir sözcüğün kullanılmadığı anlamına gelmez. Sözgelimi "benim nazarımda", "benim nokta-i nazarımdan" şeklinde ifadesini bulan "nazar", "nazariye" sözcüğü, yine "benim zaviyemden" şeklinde ifade bulan "zaviye" sözcüğü, aklın düşünme biçimini ifade eden "zihniyet" kavramı, "dünya görüşü"ne yakın duran sözcüklerdir. Türkçenin zihniyet yapısında, "dünya görüşü" kavramı ile daha çok politik ve ideolojik içerimleri ile durulmuştur. Sözgelimi sosyal demokrat ya da milliyetçi bir tutum, dünya görüşü kapsamında değerlendirilir. Din, bilim, sanat ve felsefe konuları, ancak ideolojik çağrışımları çerçevesinde bir anlam ifade eder: sosyalizmin bilim anlayışı, pozitivizmin din anlayışı, Marksizmin sanat ve felsefe anlayışı, faşizmin tarih anlayışı, kapitalizmin ekonomi anlayışı gibi. Ancak ideolojilerden bağımsız, entelektüel bir tecessüsün ürünü olarak bir bilim, din, ekonomi, felsefe ve sanat anlayışı, henüz "dünya görüşü" kavramı içinde görülmez. Bunun nedenini, canlı bir felsefe geleneğimizin olmayışına bağlayabiliriz. Dünya görüşü kavramının, günümüzde de baskın bir şekilde ideoloji ve siyasi anlayış olarak anlaşılma eğiliminde olduğunu söylemek yanlış olmaz.

3. **Dünya görüşü: Sanatçının Evi**

Dünya görüşünde, dünyanın nasıl göründüğü değil, benim onu nasıl gördüğüm öne çıkar. Dünyanın nasıl göründüğü bilimsel merakın konusudur ve "Dünyada olup biten bu şeyler, nasıl ortaya çıkmakta, nasıl olup bitmektedir?" diye sorar. "Nasıl" sorusu, dünyanın nesnel yüzünü aralamaya yönelik bir tutumun ifadesidir. Burada bir güzellik çirkinlik, bir doğruluk yanlışlık, bir iyilik kötülük değeri yoktur. Benim onu nasıl gördüğüm ise her zaman bir değer duygusu içinde ortaya çıkar. Dolayısıyla dünya görüşü bizi bilimsel merakın konusu olan olay, olgu ve hadiselerin nasıl oldukları sorusuna götürmez. Daha çok ne olduğu ve niçin o şekilde olduğu sorusuna götürür. Sanat eseri, nesnel bir metin değildir. O, nesneleri söylemez. Olayların tarafsız bir fotoğrafını çekmez. Fotoğrafa bir değer katar, bir anlam yükler. Fotoğrafın bir perspektifi, bir bakış açısı vardır. Yazar, tıpkı ressam gibi, daima belirli bir perspektifte bulunur. Bu perspektif, resme boyut, derinlik, uyum ve simetri kazandırır. Bu perspektif bozulduğu zaman eserin varlık nedeni de bozulur, anlamsızlaşır, bir şeyler anlaşılmaz ve okunmaz olur. Ona anlam, güzellik ve simetri kazandıran sanatçının konumudur.

Gerçekten de dünya görüşü kavramı, özellikle sanat alanında kendisine verimli bir zemin bulur. Zira bu alan bakış açılarının ve öznel algılayış biçimlerinin ifade bulduğu bir alanıdır. Bilimde ise böyle bir yönsemede bulunulmaz. Bilim, öznel bakışı tanımaz. Kendi içinde ona yer vermez. İnsan, hep bir değer

dünyasında bulunur, bir bakış açısı, bir dünya görüşü ile birlikte bulunur. Nermi Uygur, *İnsan Açısından Edebiyat* adlı eserini, bu "insan açısı" temeli üzerine kurar (Uygur, 1985). Bu, edebiyatın bir kültür ve değer ortamında, bir dünya görüşü içinde karşılık bulduğunu ve bu şekilde doğadan, doğal olandan ve onun işleyiş biçiminden farklılaştığını vurgulamış olur. Latif Tokat da "Dünya Görüşü - Din İlişkisi" başlıklı makalesinde, özellikle Gadamer felsefesinden hareketle, dünya görüşünün hep bir sanat anlayışıyla birlikte bulunduğunu, sanatçının bakış açısının bir dünya görüşünü yansıttığını söyler. "Dünya görüşü ve sanat o kadar ilişkilidir ki, estetik, dünya görüşlerinin bir panoraması olur. Çünkü dünya görüşü, kendi özel damgasını estetiğe basar. Müzik, resim, şiir, edebiyat, mimari neyse dünya görüşü de odur" (Tokat, 2006: 45).

Gerçekten de dünya görüşü kavramı, kökeni itibariyle her ne kadar felsefenin başlangıç noktasına kadar geri götürülebilse de, bir kavram olarak sosyal bilimler metodolojisi ile uğraşan kişilerce dile getirilmiştir daha çok. İnsan dünyası, çok anlamlı, çok renkli, çok değerli, anlaşılabilirliği olan, ancak yine de belirli yasalar etrafında formüle edilmesi zor bir dünyadır. İşte bu dünyanın anlaşılmasında estetik deneyime büyük önem verilmiştir. Dünya görüşü de, bu sosyal dünyanın zemini oluşturur. Bu yüzden dünya görüşü ve sanat iç içedir. Hatta sıkça kullanılan "sanat anlayışı" ifadesi, bir dünya görüşünü ifade eder çoğu kez; dünya görüşünü oluşturan temel elemanlardan biri olarak görülür. Dilthey'in sanat, şiir üzerine yazdıkları bilinir. O, sanatı, insan dünyasının zaman içinde süreklilik kazanmış anlam-dolu ifadelerinden biri olarak görür. İnsan ruhu, bilimde, felsefede, mimaride, ekonomide, hukukta, ahlâkta cisimleştiği kadar, sanat eserlerinde de cisimleşir. Bu nedenle sanatın ve edebiyatın, varoluşun büyük formlarından birisi olduğunu söyler ve onu varoluşu anlamanın en iyi araçlarından birisi olarak görür (Dilthey, 1999: 34). Lessing, Novalis, Goethe ve Hölderlin'in biyografilerinden, poetik tutumlarından ve şiir deneyiminden söz ettiği *Tecrübe ve Şiir* isimli çalışmasında da bu duygu dile gelir (Dilthey, 1906). 1917 yılında yayınlanan, Dilthey'in, insan dünyasını anlamada, şiir sanatına yüklediği anlamı irdeleyen *Şiir ve Dünya Görüşü* isimli bir çalışmayı da burada hatırlamak gerekir. Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*'de (*Wahrheit und Methode*) estetik deneyiminden söz ederken, bu deneyimi oluşturan hermeneuitik zemine, yaşam dünyasına ve bu dünyada oluşan hermeneuitik daireye işaret eder (Gadamer, 2008).

Dünya görüşü, yazının neresindedir? Yazar, bir bilim adamı gibi yazısının dışında mı durmalı, yoksa kendisini ona katmalı mı? Tabii ki, bilim adamının, kendi içindeki merak duygusunun, araştırma ve öğrenme isteğinin motive ettiği bir çabayla, konuyu tanıma isteği söz konusudur. Burada tanınmak istenen nesnenin kendisidir. Sanat ve edebiyat eserinde ise, yazarın kendi dışında eser diye bir şey yoktur, eser tümüyle onun içinden, onun dünyasından çıkar. Sanat eseri yazarının, yazar da sanat eserinin içindedir. Yazar eserini oluştururken, bir bilim adamı gibi durmaz konusunun karşısında. Zira o, bilimsel bir tutum içinde değildir. Bir doğal hadiseyi incelememektedir. Kendisi bir değer ve bakış açısı alanındadır, seçtiği konu da öyledir. Okuyucuları da bakış açısının dışında farklı bir konumda değildir. Dolayısıyla, sanatçı, bir yönden değil, pek çok yönden bakış açılarının, dünya görüşlerinin içindedir. Öte yandan, onun bir bilim adamı gibi, bakış açısız, tutumsuz, hissiz bir şekilde ele aldığı konuya yaklaşması da söz konusu değildir. Zira bu hem konunun, hem de sanatın doğasına aykırı bir tutum olurdu. Şu hâlde sanatçı istemese de, zaten bir moral dünyada yaşar, moral boyutu olan bir hadiseyi anlatır. Zira insan dünyası baştan sona bir moral dünya, bir değerler ve olasılıklar dünyasıdır. Bir yazar ve okuyucu olarak, eser karşısında, anlatım biçiminden estetik yapısına, ihtiva ettiği düşünsel yapıdan varoluşsal dokuya varıncaya değin, değerlendirmelerimize yön verecek bir dünya görüşü içinde bulunuruz. Bundan kendimizi uzak tutamayız. Ne kadar düşünürsek düşünelim, bakış açısı olmayan bir yazar düşünemeyiz. Ne kadar çabalarsak çabalayalım, içinde bir bakış açısı, bir estetik tutum, bir insan dünyası olmayan bir eser düşünemeyiz. Ne kadar düşünürsek düşünelim, belirli bir bakış açısı olmayan bir okuyucu düşünemeyiz. Yazar, bir dünya görüşü olduğu için yazar, bir bakış açısından insanlara seslenmek istediği için yazar. Okuyucu bir bakış açısında bulunduğu için okur, yazarın bakış açısıyla kendi bakış açısını zenginleştirmek istediği için okur. Yazar, kendi aklıyla düşündüğü ve kendi gözleriyle görebildiği için yazar.

Ama yazar hep kendisiyle doldurmamalıdır eserini. İnsanlık adına hisseden bir yürek de olabilmelidir adeta. Eserinde başkalarına da yer ayırabilmelidir. Okuyucu, kendine de bir yer bulabilmelidir orada. Okurken yazarın dünyasına konuk olabilmelidir. Ama yalın bir konukluk olmamalıdır bu; oraya giderken kendini, kendi bakış açısını da götürebilmelidir. Bomboş gitmemelidir onun kapısına. Bu yazarı, yazarın evini, eserini zenginleştiren bir tutumdur. Okuyucunun kendi penceresi, kendi bakış açısı, kendi konumuyla birlikte gitmesi, yazarın ortamına, eserdeki varoluş dünyasının zenginleşmesine, çoğalmasına, yeniden üretilmesine bir katkıdır. Yazarın dünyasına kendisini, kendi penceresini ve bakış açısını götüremeyen okuyucu, iyi bir okuyucu değildir. Eserini "ben-cil" bir örgüyle örmeyen sanatçı usta ve empati yapabilen bir sanatçıdır. Sanat adına kendine sahte duygular, gösterişçi tutumlar, artistik acılar,

nümayişçi maskeler bulan sanatçı, sahih bir sanatçı değildir. Eseri, başkalarının da orada yaşamasına olanak tanımayacak kadar sığ ve varoluş duygusundan yoksundur. Bir yazarda insanlar kendilerini ne kadar bulabiliyorlarsa o sanatçı o kadar büyük sanatçıdır ve o kadar uzun ömürlüdür. Eserleriyle yüzyılları aşarak günümüze doğru gelebilen sanatçılar, işte insanların eserlerinde kendilerini bulabildikleri, kendilerini yaşayabildikleri, köşe bucak kendileriyle karşılaşabildikleri; ifade edilmiş olmanın rahatlığını yaşadıkları, kendilerine kavuşmuş olmanın sevincini tattıkları yazarlardır. Okuyucuyu dışlayarak, "anlaşılmaz", "erişilmez" yazar olma kuruntuları içinde sahih yazar olunmaz. Dolayısıyla eser, yazar kadar okuyucunun da dünyası olmalıdır. Belki bu nedenle yazar demek, empati gücü gelişmiş kişi demektir, insanlığı hissedebilen ve yaşayabilen kişi demektir. Yazarın ölümü, gerçek anlamda eserini kendisiyle boğduğunda, okuyucunun ölümü de eserde kendisini bulamadığında, esere kendini katamadığında gerçekleşir. Yazarı ve okuyucusu ölmüş bir eser ise daha önceden ölmüş demektir.

Sonuç

Dünya görüşü, kültürü, tarihi, felsefesi, yaklaşımı olan bir sözcüktür. Onun tarihine baktığımızda, kimi zaman bir felsefeyi, kimi zaman epistemolojik bir tutumu, kimi zaman sanatsal bir anlayışı ifade etmeye başladığını görürüz. En basit anlamıyla bir ideolojinin öğretilerini benimsemek ve hayata o yönde bir anlam vermeden kendi bireysel bakışını türetmeye varıncaya değin geniş bir yelpazede kendini gösterir. Bir dünya görüşümün olabilmesi için, ilk önce dünyayı özümseyebilecek bir nazarımın, kendi bakışımı diğer bakışlardan ayıracak ve başkalarını bir kişilik olmaktan çıkarmadan iletişimde bulunacak bir benlik duygumun olabilmesi gerekir. Kendimi yaşayabilmem ve ifade edebilmem gerekir. Kendi potansiyelimi etkin hâle getirebilmem gerekir. Kendi gücüme, kendi ufkuma, hayata ve ölüme yaklaşabilmem gerekir. Deneme yazmak gibidir bu. Montaigne, denemelerinin, kendini denemekten başka bir şey olmadığını söyler; "Ben sadece kendimi denedim", der. Dünyada bir bilinç, bir ruh, bir beden olarak yer alabilmeliyim. Ellerimle dünyaya, kendime ve varoluşun sahih yapısına dokunabilmeliyim. Dünyaya ve kendime yaklaşabilmeliyim. Ama yeter mi bu? Dünyevi varlığımı deneyimlemek, sadece dünya içinde yer almak, yeter mi? Bir dünya görüşüne ulaşabilmek için, dünyanın ötesine de geçmem gerekir. Varoluşumun anlamını yoklayabilmek için, ölüme de, bizzat kendi ölümüme de anlam verebilmem gerekir. Ancak o zaman bu dünyada yer almanın ne anlama geldiğini anlayabilirim, ancak o zaman dünyada bir gün yaşamanın ne demek olduğunu anlayabilirim; ancak o zaman bir dünya görüşüne kavuşabilirim, ancak o zaman hayatın ve varoluşun anlamı sorununa kavrayıcı bir cevap üretebilirim. Bu açıdan dünya görüşü sadece bir anlık bir bakış değil, varoluşa nüfuz eden bakıştır.

Evet, dünya görüşü de kendimi, kendi potansiyelimi denememle ilgili bir sorundur. Kendimi tanıyamazsam, kendimi bulamazsam, kendimi keşfedemezsem, kendim olamam; bir yerim, bir bakış açım, bir dünya görüşüm olmaz. Bir gelenek ve kimlik sorunu yaşadığım her bir durumda, dünya benim dünyam olmaktan çıkar, bir dünya görüşü sorunu yaşamaya da başlarım. Bir dünyam olmazsa, dünya görüşüm de olmaz. Benim dünya görüşüm var demek, bu dünya benim dünyamdır, ben de bu dünyaya, dünya da bana ait demektir. Ancak, özgür ve reşit bir birey olduktan sonra, bakış açım belirir, ancak o zaman dünya benim dünyam olmaya başlar, "ben dünyayı böyle yaşadım, böyle gördüm" diyebilirim. Eğer dünyada, her hangi bir nesne olarak değil, başka bilinçler tarafından şekillendirilmiş ve giderek nesneleştirilmiş bir araç-varlık olarak (bu çok farklı biçimlerde olabilir) değil, bir benlik olarak yer alıyorsam, ancak o zaman bir yerim ve bakış açım olabilir. Benlik bize bu bakış açısını verir, bu kavrayış ve algılayış gücünü verir. Eğer bunu söyleyemiyorsam o zaman bir dünya görüşüne erecek olgunluğa da girmiş sayılmam. "Filanca böyle düşünüyor", "Şu filozof bunu söyledi", "Bilim adamı şunu dedi", "Sayın liderimiz böyle buyuruyor", "Kıymetli büyüğümüz böyle işaret etti" demek, kişinin bir dünya görüşüne eriştiği anlamına gelmez. Emanet görüşle, belki yaşanabilir, hatta mutlu bile olunabilir, ama bir dünya görüşüne ulaşılamaz. Dünya görüşü, her hâlükarda dünyayı kendi gözlerimle görebilmeyi ifade eder. Dünya görüşü her hâlükarda dünyaya kendimi katabilmeyi, dünyayı ve kendimi deneyimleyebilmeyi, dünyayı kendi dünyam hâline getirebilmeyi ifade eder. Bu eleştirilebilir, zor görülebilir, anlamsız ve gereksiz olduğu da söylenebilir; ama ne yapalım, dünya görüşü böyle bir şeydir. Kavramın doğasında bu kişisel menkıbe vardır. İşte burada, tam da burada önemli bir soru sorulabilir: Peki, bu durumda bütün ideolojiler dünya görüşünün dışında mı kalmalı? Kuşkusuz, hayır. Kişi bir ideolojiyi de kendi gözüyle görebilir, hatta görmelidir de. İdeoloji ancak o zaman bir şey ifade etmeye, bir şey söylemeye, kişinin kendi görüşü hâline gelmeye ve onun diliyle konuşmaya başlar. Bir ideolojik dünya görüşü içinde en çok verimli olabilen sanatçılar, kendi ideolojilerini kendi gözleriyle görebilen, ondan kendi dünya görüşünü türetebilen, kendilerine göre bir yol ve bakış açısı türetebilen kişilerdir.

Estetik duygu açısından değerlendirdiğimizde, bireyin kendi bakışını ve dünya algısını ifade eden dünya görüşünün, bir ideolojinin genel öğretilerini ifade eden dünya görüşünden daha uygun bir yapıda olduğu söylenebilir. Zira sanat, bir ideolojinin gözüyle bakmayı ve görmeyi öğrendiğinde, bireyin, varoluş dünyasının çok çeşitli, çok renkli, çok boyutlu dokusunu da gölgeler. Sanat her zaman bir ideolojinin tektipleştiren tutumuna değil, bir bireyin bakışındaki zenginlik, çeşitlilik ve özgünlüğe ihtiyaç duyar. "Ne demek şahsi hayat! Bir ideoloji adamının şahsi hayatı olamaz!" şeklinde ifade bulan katı uyarı, ideolojilerin tektipleştirmeye duyduğu özlemle sanatın ihtiyaç duyduğu bakış zenginliği, benlik, özgünlük ve özgürlük duygusu arasındaki derin çelişkiye işaret eder. Gerçek sanat eseri, kişinin kendine özgü yerinde, kendi bakış açısında, kendi yaşama ve hissetme durumunda, denilebilirse kendi topraklarında hayatiyet kazanır. Her zaman herhangi bir ideolojinin yadsımaya hazır hâlde bulunduğu "şahsi hayat" ilkesi üzerinde hayat bulur, bu şahsi bakışa ihtiyaç duyar. Bireyin bakışını ifade ettiğinde, sanat için özgür bir hava ve sahih bir zemin de oluşturur. İdeolojinin tektipleştiren, monist yapısı içinde, sanat, kendi renkli, çok sesli doğasına yabancılaşır. Herhangi bir ideolojiye angaje olmuş, kendi üslubunu ve dünya görüşünü bulamamış, kendi sesine yabancılaşmış, yolunu şaşırmış, kendine bir başka göz, bir başka bakış ve doğa bulmuş sanat eseri, bir üsluptan da yoksun olacaktır.

Bu durumda şu soru sorulabilir: Bir ideoloji alanında da önemli sanat eserleri üretilmemiş midir? İdeolojik bir tecrübe içinde de kendi şahsiyetini bulabilmiş, bir üslup ortaya koyabilmiş sanat eserleri yok mudur? Elbette vardır. Ancak bunun için ideolojinin de bir bakış açısından görülmesi ve kişisel bir tutumla özümsenmesi gerekir. Bu tutum en çok, ideolojik öğretilerin, bireyin bakışında bir yoruma kavuştuğu, yeniden bir dünya görüşü hâline geldiği ve yeniden üretildiği durumlarda ortaya çıkar. Sanat, her hâlükârda bireyi varsayar. Bireyi yok eden ne varsa, ister ideoloji, ister herhangi bir öğreti ve yaşayış biçimi olsun, bir bakış açısı ve dünya görüşü ortaya koyma konusunda eksik kalmıştır. Gerçek dünya görüşü bireyi özümsemez, aksine birey tarafından özümsenir; bireyi yok etmez, aksine bireyi inşa eder; bunun için uygun bir yapıdadır. Büyük sistem ve ideolojiler ise çoğu kez, güçlü yapılarıyla bireyi özümserler, ona kendi dünyasını kuracak ve koruyacak bir varlık alanı bırakmazlar.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkün: Sanat eseri, sanatçının evidir. Orada doğar, orada, rüyalarını orada görür, orada duygulanır, orada düşünür, hayallerini orada kurar, umutlarını orada çoğaltır. Orayı zevkine ve beğenisine göre dayar döşer; kendi renkleriyle, kendi değerleriyle süsler. Böylece misafirlerine açık bir yer hâline getirir. Okurken yazarı, kendi evinde ziyarete gideriz. Amacımız biraz dinlenmek ya da kısa bir ziyarette bulunmak değildir. Amacımız yazarın dünyasında yaşamak, yazarın bakış açısıyla kendimizi görmek ve yeniden biçimlendirmektir. Yazar, kendisini içine kattığı bu dünyayı okuyucuları için hazırlar. Bunu yapamayan kişi, eserine bir düşünce, bir duygu, bir umut, bir fikir, bir bakış boyutu ekleyemez, "eser" gerçeğine ulaşamaz. Sanki sokakta ya da kendine ait olmayan bir yerde ağırlar konuklarını. Dünyayı, kendi dünyası hâline getiremez. Kendine ait dünyası, kendine özgü heyecanları, umutları ve algıları olamayan bir sanat eseri, üsluptan ve kendisine karakter kazandıracak özden yoksundur. Sanatçı eserinde bir dünya inşa edebildiği, bir dünya görüşü ortaya koyabildiği ölçüde sanatçıdır. Dünya görüşü onun üslubunu ve kimliğini oluşturan asıl öğelerden biridir.